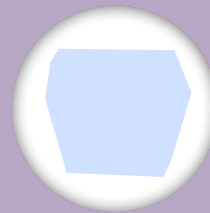

עלון המשפט

שע"י ביה"ד נתיבות חיים וכולל חו"מ אהל יוסף • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א • בראשות הגאון רבי יוסף פליישמן שליט"א

גליון חודש טבת ה'תשפ"ב | 131

הרב יוסף פליישמן שליט"א

פסקי דינים

הלכות משביח נכסי חבריו - פרק י"א

טענת 'טול עציץ' באומן שהכין או תיקן בצורה שונה ממה שהתבקש (ח"ב)

כתב הרמב"ם בפירושו המשניות ב"ק פ"ט מ"ד: ואין כל זה [דיני התשלום לאומן ששינה] רק אם רצה בכך בעל הבגד, אלא אפילו אמר לו בעל הבגד כיון שעברת על דברי שלם לי מה שהיה שווה הבגד שלי מתחלה וקח הבגד לעצמך, אינו רשאי, לפי שזה שאמרנו אם השבח יתר על ההוצאה ואם ההוצאה יתירה על השבח, היא תקנה לשניהם יחד. ע"כ.

כע"ז כתב במשנה תורה שכירות פ"י ה"ד: אמר בעל הכלי איני רוצה בתקנה זו, אלא יתן לי דמי הצמר או דמי העצים, אין שומעין לו. ע"כ. והשיג עליו הראב"ד: א"א אין לזה טעם. ע"כ.

ונחלקו המפרשים מה דעת הרמב"ם ומה טעם הראב"ד החולק, ויש מזה חילוקים רבים להלכה בדין אם בעה"ב דורש את דמי חומר הגלם שמסר, או שדורש שהאומן יתעסק במכירת החפץ, ובזה נדון בעלון זה.

טענת טול עציץ ואבניך באומן ששינה

א. אומן שהתבקש להכין מוצר מסוים והכין מוצר מסוג או צורה שונה ממה שהתבקש, אם האומן השתמש בחומר גלם משל עצמו ולא של המזמין, אין שום חובה על המזמין כלפי האומן, ויכול לסרב לקבל את המוצר ולא ישלם כלום לאומן, ואפילו אם שילם כבר חייב האומן להחזיר לו את כל כספו.¹

ב. ואם בעה"ב הביא לאומן חומר גלם להכין ממנו מוצר מסוים, והאומן הכין מוצר שונה², וכן הדין אם מסר לאומן חפץ שיתקנו בצורה מסוימת, והאומן תיקן בצורה שונה ממה שהתבקש³, ובעה"ב אינו מעוניין במה שעשה האומן ולכן הוא דורש שהאומן יקח לעצמו את החפץ שתיקן, ויחזיר לו רק את דמי חומר הגלם או החפץ שמסר, והאומן אינו מסכים ודורש את שכרו, נחלקו בזה הראשונים. י"א שאין לבעה"ב טענה כזאת, והוא מחויב לקבל את החפץ ולשלם כפי שנתבאר לעיל [בעלון הקודם], וכך פסק השו"ע⁴, ויש דעה בראשונים שבעה"ב רשאי לטעון כך⁵.

צינונים והערות

1. הגמ' לא דנה באופן זה, כי המשנה מתארת "נתן צמר לצבע", ונראה פשוט שבאופן זה שהאומן הביא גם את חומר הגלם, אין שום מחויבות של בעה"ב לאומן, כי כל הנידון שנביא בהמשך אם בעה"ב יכול לדרוש מהאומן להתעסק עם החפץ ולהחזיר לו את חומר הגלם שמסר לו, מבוסס על העובדה שחומר הגלם שייך לבעה"ב, ואינו יכול להעביר את הבעלות של חומר הגלם לאומן, ובזה דנו הפוסקים כפי שנראה להלן אם האומן קנה בשינוי או לא.

2. כמש"כ בגמ' (ב"ק ק"א ע"א) שנתן עצים לעשות מהם כיסא והאומן עשה מהם ספסל.

3. כמש"כ במשנה "לצבוע לו אדום וצבעו שחור".

4. זו דעת הרמב"ם שהבאנו בפתיחת פסקי הדינים, שכיון שחז"ל עשו תקנה שהיא גם לטובת האומן, לכן אין למזמין את הזכות לוותר על התקנה. גם המאירי (ב"ק ק"א ע"א) נקט כהרמב"ם, וכ"פ השו"ע (ש"ו ס"ג) שהעתיק את לשון הרמב"ם.

5. זו דעת הראב"ד שהבאנו בפתיחת פסקי הדינים. המ"מ (שם) הסתפק במש"כ

1. הגמ' לא דנה באופן זה, כי המשנה מתארת "נתן צמר לצבע", ונראה פשוט שבאופן זה שהאומן הביא גם את חומר הגלם, אין שום מחויבות של בעה"ב לאומן, כי כל הנידון שנביא בהמשך אם בעה"ב יכול לדרוש מהאומן להתעסק עם החפץ ולהחזיר לו את חומר הגלם שמסר לו, מבוסס על העובדה שחומר הגלם שייך לבעה"ב, ואינו יכול להעביר את הבעלות של חומר הגלם לאומן, ובזה דנו הפוסקים כפי שנראה להלן אם האומן קנה בשינוי או לא.

אבל בכה"ג שהאומן הוא בעל חומר הגלם מתחילה, וכדי לחייב את בעה"ב צריך לחייב אותו לקנות את החפץ מהאומן, בזה ודאי שא"א לחייב את בעה"ב לקבל את הדבר כיון שהזמין משהו אחר והאומן שינה. ואין זה קשור למחלו' הקצוה"ח (של"ט סק"ג) והנתי"מ (של"ג סקט"ו) ועוד פוסקים אם האומן [לולא ששינה] נידון כקבלן או כמוכר,

עלון המשפט

פסקי דינים

דיני משביח נכסי חבריו פ"א - טענת טול עציץ באומן שהכין או תיקן בצורה שונה ממה שהתבקש

תורת המשפט

לוה יין לקידוש ונתנו לו יין יקר מאוד

יו"ל ע"י "מכון מענה שמחה" בעריכת הר"ר שלום רוטמן © כל הזכויות שמורות.

לתגובות והערות:

6000760@gmail.com

בית הדין "נתיבות חיים" בארה"ק

שע"י כולל חו"מ 'אהל יוסף' • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א

בית שמש

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי שלמה שלזינגר • רבי אברהם בוטרמן

תל ציון

בראשות הרב הגאון רבי א. דויטש

איזור הקרויות

בראשות הרב הגאון רבי אברהם בוטרמן

ירושלים

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי נפתלי נוסבוים

רבי יצחק שובקס

רבי אברהם דברמדיקר

רבי אברהם בוטרמן

רבי יעקב פרבשטיין

רבי צבי ברוורמן

רבי יוסף פליישמן

ניתן להזמין דיונים בפל': 052-7642-346 או בטל': 02-502-3637 (בשעות 18:30-20:00)

והלכה כמו שנפסק בשו"ע.

ג. אכן הנתיחה"מ והחזו"א חידשו שהשיטה הראשונה מסכימה שכשבעה"ב צריך לשלם לאומן, הבעה"ב אינו חייב לשלם לו במעות מזומנים, כיון שהתשלום שמגיע לו אינו מדיני שכירות פועלים, ולכן הבעה"ב יכול לכופף את האומן לקבל חלק מהמוצר שתיקן עבור שכרו שמגיע לו עפ"י דין, וחידשו עוד שבמקרה שלא שייך לתת חלק מהחפץ לאומן, וכדי לשלם לאומן מוכרחים למכור את החפץ, שבעה"ב יכול להטיל את הטיחה על האומן, ולדבריהם יצטרך האומן לתת לבעה"ב את כל דמי החפץ וינכה רק את הוצאותיו⁸. ולהלכה נראה, שהגם השיטה זו מחודשת, עכ"פ קשה לחייב את בעה"ב המוחזק בממונו הוציא ממון נגד דעת אחרונים אלו, ולכן אם האומן ירצה את הוצאותיו וא"א לתת לו חלק ממה שהשביח, יצטרך לקחת את הכלי לעצמו ולהחזיר לבעה"ב את שווי הכלי בניכוי דמי הוצאותיו.

ד. הנאמר בסעיף הקודם הוא בתנאי שהאומן דורש את ההוצאות שלו, וגם שאי אפשר לשלם לאומן את המגיע לו ע"י שיקח חלק מהחפץ שתיקן, אבל אם האומן מוותר שבעה"ב יתן לו הוצאותיו, או שדורש הוצאותיו אבל ניתן לשלם לו חלק מהחפץ שתיקן, לא יוכל בעה"ב לכפות על האומן לטפל במכירת החפץ⁹.

ה. עוד נחלקו האחרונים אם יש כאן טענת "טול עציץ ואבניך" בדומה ללכ יורד שלא ברשות¹⁰, והיינו שבעה"ב טוען שהוא מוותר על הרווח

שלו מעבודת האומן, וגם אינו רוצה לשלם כלום לאומן. לדעת קצוה"ח ישנה תקנת חז"ל באומן ששינה שבעה"ב אינו לו זכות לטעון כך, ונראה שפוסקים נוספים מסכימים לו בזה¹¹, ויש הרבה שחולקים וסוברים שיש לבעה"ב טענה זו, באופן שנראה בעיני הדיין שבעה"ב אינו משתמט סתם מתשלום¹², ואז יצטרך האומן למכור את החפץ ולהחזיר את דמי חומר הגלם לבעה"ב, או לחילופין לוותר על הוצאותיו. ונראה לדינא שאם בעה"ב טוען כן, א"א לחייב אותו לשלם כלום לאומן. וכ"ש באופן שאפשר להשתמש בשבח במקום אחר, וכגון שנתן כסף לאומן שיקנה עבורו גופי תאורה מסוימים וירכיב אותם בביתו, והרכיב גופי תאורה שונים, שלדעה השנייה הנ"ל יש לבעה"ב טענת טול עציץ ויפטר מתשלום¹³.

ו. עוד נפק"מ מהמחלוקת בסעיף הקודם, באופן שא"א לסלק את השבח למקום אחר, וגם בעה"ב מוותר על השבח וגם האומן מוותר על ההוצאות, אלא שבעה"ב טוען שהשבח מפריע לו והוא דורש מהאומן שיחזיר את המצב לקדמותו, וכמו בכל טענת 'טול' בירוד. לדעת הקצוה"ח הנ"ל אין לבעה"ב טענה זו, ולדעת שאר הפוסקים ישנה לטענה זו וכמו בשאר יורד¹⁴.

ז. חשוב מאוד להוסיף, שבזמנינו שבהרבה מקרים לא מצוי שוק יד שניה אלא בזול גדול, ייצא הרבה פעמים שאחר התיקון של האומן ירד שווי המוצר פחות ממה שהיה שווה מקודם עבור בעה"ב, ובכה"ג לרוב הפוסקים, היות שהאומן לא השביח אלא קילקל, לא מגיע לאומן שום שכר, ויכול בעה"ב לכופף על האומן לקחת את החפץ לעצמו¹⁵ ולהחזיר

צינים והערות

ביאורי המשפט, ועפ"י מש"כ שם נראה שגם לדעת הגר"א כלול בתקנת חז"ל שבעה"ב אינו יכול להשתמט מלשלם לאומן, כי הוא סובר שחז"ל תקנו שיהיה דין של ידו על התחנותו. וכן נראה שייסבור הערוך השולחן, כי כתב שהפשט ברמב"ם הוא שלא רצו שהאומן יפסיד, למרות ששינה, ולכן לא נתנו זכות לבעה"ב לכופף אותו ולהחזיר את דמי הצמר, וא"כ מסתבר שכלול בזה שלא יכופף אותו בעה"ב לאותו דבר רק בעקיפין, ע"י שיטען בעה"ב טול עציץ, שאז בעצם יוכרח האומן לקנות מבעה"ב את חומר הגלם אם לא ירצה להפסיד לגמרי. ולכן גם לדעת הגר"א והערוה"ש אין לבעה"ב טענת טול כלל.

12. זו דעת האבן האזל (שכירות פ"ה ה"ד ד"ה ונראה) להדיא, כי כתב שהראב"ד התכוון לדין טול, והרמב"ם חלק רק מכיון שבעה"ב עצמו מפסיד מטענה זו ולכן תואנה הוא מבקש ואין שומעים לו, וא"כ באופן שנראה לדין שטענת בעה"ב אמיתית והגינית, וכגון שמסר עצים לנגר להכין ארון מדפים לספרים והנגר הכין ארון מדפים לבגדים, ובעה"ב טוען שאין דרכו במכירת ארונות וכו' ואין לו שום רווח בעבודת האומן, בזה יודה גם הרמב"ם שישנה לטענת טול. וראה ביאורי המשפט שהבאנו שביריטב"א (ע"ז ר' ע"ב) מפורש שיש טענת טול באומן ששינה, למרות שלמד כהרמב"ם, ודלא כדעת הקצו". וכן כתבנו שם שלכא"ג גם הרשב"א והא"ש שכתבו שעיקר דינו של האומן ששינה הוא דין יורד שלא ברשות, יסברו שיש לבעה"ב טענת טול כמו כל יורד.

ולכא"ג כך יסבור גם החזו"א הנ"ל, שכתב להדיא שתקנת חז"ל באה רק להפקיע שלא נאמר שהאומן קונה את הכלי, ולדעתו מחלו הרמב"ם והראב"ד אינה עוסקת כלל בדיני טול, וא"כ לכא' יסכים שיש בנידונו טענת טענת טול וכמו בכל יורד. וראה עוד בכל זה בביאורי המשפט.

13. באופן זה יש טענת טול גם לפי הנתיחה"מ (שם), כי כל טענתו היתה שבנידון הגמ' לא שייכת טענת טול כיון שא"א לסלק את השבח למקום אחר, [וכשיטתו הידועה שהבאנו בעלונים הקודמים, ושם כתבנו שרוב הפוסקים חלקו עליו], וא"א להסביר כך את הראב"ד, וא"כ באופן ששייך להעביר את השבח, או שבעה"ב מציע לו לקחת את כל החפץ, יסבור הנתי' שיש טענת טול. וגם לערוה"ש, הגם שכתבנו לעיל שלכא' סובר שאין טענת טול בכה"ג, אבל נראה שאם בעה"ב מציע לו לקחת את השבח למקום אחר, שיוצא שהאומן אינו מפסיד, לכא' לא עשו תקנה ובעה"ב יכול לטעון טול.

14. ראה ביאורי המשפט שכלול בכל טענת טול זכות דרישה לבעה"ב שהיורד יחזיר את המצב לקדמותו, וכבר כתבנו בדיני טול שאם הדבר כרוך בהוצאות, מחייבים בזה את היורד, וא"כ לסוברים שיש טענת טול באומן ששינה, מחייבים את האומן לפעול להחזיר את המצב לקדמותו. אולם לפי הקצו' תיקנו חז"ל שלא יהיה באומן ששינה דין טול, למרות שבשאר יורד ישנה לטענה זו, כיון שהאומן עבד עפ"י בקשת בעה"ב וסו"ס יש שבח.

15. כדן גנב שקונה בשינוי, והוא מוכח מהרמב"ם בפיה"מ, וכן ביארו ברמב"ם הרבה אחרונים כמו מהמרש"ל והגר"א והקצוה"ח והערוה"ש והחזו"א, וכן הוא בהדיא לפי חלק מבעלי התוס', וכן לרש"י והראב"ד, ויתכן מאוד שכן סוברים כל הראשונים, ראה בכל זה בביאורי המשפט.

הראב"ד על הרמב"ם: "אין לזה טעם" אם התכוון לחלוק על הרמב"ם, והביא שברש"י מבואר שלא הבין כמו הרמב"ם שהדין של רבי יהודה שיד האומן על התחנותה היא תקנת שניהם, כי כתב להדיא שהתקנה היא עבור בעה"ב, וחז"ל (ד"ה ר' יהודה אומר כו'): "דקנים ליה להאי דשינה להיות ידו על התחנותה ולא נתהני משבחא, ואגרא נמי כוליה לא ישקול אלא יציאה", וכיון שהדין הוא תקנה רק עבור בעה"ב מסתבר שהוא יכול לוותר על התקנה שלטובתו כדעת הראב"ד, וכן הבין הרמ"מ (שם) את דברי רש"י. אמנם הרמ"מ מתחילה ר"ל שהראב"ד לדינא מסכים לרמב"ם, אבל אחרי שהביא את רש"י כתב "וצ"ע", והתו"ט (ב"ק פ"ט מ"ד) השיג עליו שראב"ד ורש"י חולקים על הרמב"ם. וראה ביאורי המשפט שיסוד המחלו' בין רש"י והרמב"ם היא בדין שינוי קונה באומן ששינה, וכשתי הדעות שהביאו תוס' (ב"מ ק"ז ע"ב ד"ה בשלשה), ע"ש שהארכנו בזה, והרבה פרטי דינים נלמדים ממחלו' שרש"י זו.

6. וראה ביאורי המשפט שכתבנו שנראה שא"א לטעון 'קים לי כרש"י והראב"ד, אחר שהמחבר פסק כהרמב"ם והרמ"א לא השיג, וגם הגר"א נקט כהרמב"ם, ומאריך לא מצאנו מי שנקט כהראב"ד.

7. זו דעת הנתיחה"מ (סק"ז) והחזו"א (ב"ק ס"י כ"ב סק"ו), מטעמים שונים, וכתבו שגם הרמב"ם מסכים לדין זה. לדעת הנתי' זו טענת הראב"ד והרמב"ם לא התכוון מעולם לחלוק ע"ז, ולפי החזו"א לא דיברו בזה לא הרמב"ם ולא הראב"ד ונחלקו בדבר אחר, ואופן זה של תשלום מועיל לכ"ע. כמו"כ, לדעת הנתיחה"מ טוען בעה"ב לאומן שיקח שכרו בשבח שהשביח בתוך הכלי, ואז יהיו שותפים בכלי - בעה"ב מצד חומר הגלם והאומן מצד השבח, ואז יטען בעה"ב גוד או איגוד. לדעת החזו"א יטען בעה"ב לאומן שהוא משלם לו הוצאותיו באמצעות הכלי שתיקן, והיינו שכיון שהאומן אינו שכיר הוא יכול לומר טול מה שעשית בשכרך, והיות שהכלי שווה יותר מהחוב שבעה"ב חייב לאומן, יכול בעה"ב לומר לאומן שאם הוא רוצה לקבל שכרו מה שמגיע לו, שיקח את הכלי וימכור אותו, ויקח לעצמו את ההוצאות ויחזיר לבעה"ב את השאר. אמנם בביאורי המשפט הערנו שגם מהרמב"ם והראב"ד, וכמעט מפורש במהרש"ל ובש"ך, שאינם סוברים כמו האחרונים האלו.

8. כך יוצא לפי דברי הנתיחה"מ והחזו"א הנ"ל, שהרי לפי דרכם אין האומן קונה את הכלי, וגם בעה"ב אינו טוען לו טול, אלא זו צורת תשלום לאומן, וא"כ כל מותר דמי הכלי יתר על ההוצאות הוא צריך להחזיר לבעה"ב.

9. באופן שהאומן מוותר על הוצאותיו, הדין פשוט כך, כי מכיון שכל טענת בעה"ב מבוססת על צורת התשלום לאומן, א"כ כאשר תשלום לאומן אין לו דרך לכפות על האומן להתעסק עם הכלי. ובאופן שאפשר לשלם חלק מהמוצר עצמו, מפורש כך בחזו"א, וכ"ה בוודאי גם לפי הנתי'.

10. בעלון הקודם הארכנו שהעיקר בדין אומן ששינה הוא כדעת רש"י והרמב"ם שהוא נידון כמו יורד, כי בטל הסכם השכר בינו לבין בעה"ב.

11. הקצוה"ח (סק"ו) כתב להדיא שזו טענת הראב"ד, ובזה חולק הרמב"ם שחז"ל עשו תקנה לטובת האומן והפקיעו זכות טענת טול כדי שישלם בעה"ב לאומן. וראה

לו בכסף מזומן (ולא כמזיק רגיל) כפי שווי החפץ עבור בעה"ב לפני התיקון¹⁶. לדוגמה: אדם שמסר לחייט חליפה במצב מצוין לקצר אותה באורך, והחייט קיצר אותה יותר ממה שהתבקש, למרות שבשוק יד-שניה אין הבדל במחיר החליפה בגלל השינוי בתיקון, אבל מכיון שעבור בעה"ב הייתה החליפה שווה לפני התיקון כמעט כמחיר חליפה חדשה, ובגלל התיקון השווי שלה הוא רק כפי מחירה בשוק היד-שניה, נמצא שהחייט הזיק את בעה"ב ולא השביח, ולכן יצטרך החייט לקחת לעצמו את החליפה ולשלם לבעה"ב כפי שהחליפה הייתה שווה עבורו לפני התיקון.

ציונים והערות

היד-שניה. נמצא שבהרבה מאוד מקרים ייצא שהאומן הזיק את בעה"ב. וראה עוד בזה בביאורי המשפט.

17. מב' בחזו"א (ב"ק סי' כ"ב קס"ו), והחזו"א הבין בקצוה"ח שסובר שיש לאומן דין פועל שחייבים לשלם לו כסף מזומן דווקא, והחזו"א תמה עליו, וראה בביאורי המשפט שלא מוכרח כך בקצו'.

18. ואף שהדין באומן מומחה שאם עשה בחינם וקלקל פטור, מ"מ כאן ששינה הוא חייב, וז"ל הערוה"ש (ש"ו ס"י): "נ"ל דה"ה בכל האומנות כשלא שינו מדעת בעלים ועשה המלאכה אלא שקלקל... אם עושים בחנם ומביאים ראיה שהם מומחים בזה, פטורים מלשלם, אבל בצבעו כעור או אדום וצבעו שחור דהוי שינוי וקלקול מדעת, אין חילוק", והביאו הפת"ח (ח"ד שכירות פ"ג ס"א הע' י"ח) להלכה. וזה מתאים למה שכתבנו בעלון הקודם סעיף ב'.

ביאורי המשפט

ק"ז ע"ב ד"ה רבי יהודה) ביאר עוד: "אם כן תחייבו נמצא זה נהנה, שזה הביאו לו מן השוק, אלא מחזיר לו את הצמר כמות שהוא צבוע, וידו על התחונה". וכ"כ תוס' (בת' אחד) שנביא להלן. אכן דעת הש"ח (שלהלן) וסיעתו, שבמקרה דנן אין כלל סברא שהאומן יקנה את הכלי בשינוי שהרי לא התכוון לקנותו, וז"ל: "ואמת שהמהרש"ל כתב שם אף לר' יודא שמן הדין היה אומן קונה מאחר שיש כאן שינוי, כמו גבי גזלן דקני בשינוי, אלא משום תקנה לא קני, אבל פשטא דש"ס (דף ק"ב ע"ב) לא משמע הכי, וכ"כ התוספות פ' הגזל דף צ"ה ע"ב ופ' הבית והעלי דף ק"ז ע"ב, ודוקא בגזלן שמתכוין לקנות קני בשינוי, ולא אומן, והיינו שמעיקר הדין הכלי שייך לבעה"ב וחייב לשלם לאומן יותר מההוצאות, ורק מן התקנה נפטר בעה"ב לשלם לו עבור השבח שהיא יותר מן ההוצאות וחייב לשלם רק כדין יורד שלא ברשות, וזה מש"כ הרמב"ם שעשו תקנה לטובת בעה"ב. ושיטה זו מבוססת על שיטת ר"ת בתוס', וכלהלן.

המהלכים של התוס' בדין אומן ששינה

נהנה בתוס' (ב"ק צ"ה ע"ב ד"ה בשבת, ב"מ שם ד"ה בשלשה) כתבו ג' פירושים בדעת ר' יהודה שההלכה כמותו בדין אומן אם קונה בשינוי, פירוש ראשון (ב"ק שם). שר' יהודה סבר באופן עקרוני בין באומן בין בגזלן ממש ששינוי אינו קונה, ורק בגזלן תקנו משום תקנת השבים שיקנה את השבח, אבל באומן נשאר הדין ששינוי אינו קונה. פירוש שני, והיא שיטת ר"ת (בב"ב) ובעוד מקומות בתוס', וביאר שני בב"מ), שר' יהודה סובר בגזלן שנתכוון לקנות בשינוי קונה, אבל באומן אינו קונה, כיון שהאומן לא התכוון לקנותו. וז"ל תוס': "ור"ת מפרש דאין אנו צריכים לר' יהודה טעמא דתקנת השבים, אלא סברא דר"י שינוי קונה... ולרב פפא אפי' דע"ג גזילה דשינוי דהדר הוא קני והוי גזול, והא דלא קני בצבעו לפי שאין מתכוין לקנותו", מבואר שלר"ת לפי רבי יהודה ששינוי קונה בגזלן, ורק משום שבאומן לא התכוון לקנות לכן אינו קוני לאומן.

ונחלקו האחרונים בביאור פירושו של ר"ת, שבגלל שהאומן אינו מתכוון לקנותו לכן לא אומרים שהכלי שייך לאומן וישלם דמיו. דרך א' כתב ר' אלחנן (קובץ שעורים ב"ק סי' ק"א), שאפילו לר"ת באמת האומן עושה מעשה גזילה ונעשה גזלן, ורק קניין גזילה אין אצלו, בגלל שלא התכוון לקנותו בשינוי שעשה, וז"ל: "דגם בשינוי צריך דעת גזלן לקנותו ואינו קונה בע"כ, כדמשמע לכאורה מלשון תוס' גבי לצבוע אדום וצבעו שחור, דטעמא דר"י דאינו קונה בשינוי מפני שאינו מתכוין לקנותו, ואי נימא דצריך דעת לקנין שינוי, שפיר שייך לומר לא מהני", והיינו שבעצם האומן ששינה יש לו דין גזלן, והסיבה שאינו קונה הגם ששינה ולפי הדין שינוי ראוי לקנות, היא בגלל שכדי לקנות גזילה ע"י שינוי צריך דעת קניין, (וזה דלא כהנתיב"מ סי' שנ"א וס"א סק"א) ועוד אחרונים הסוברים ששינוי קונה בגזלן אפי' בע"כ של גזלן, אמנם יש עוד אחרונים החולקים על הנתיב כמו המחנ"א והאו"ש). והוכיחו האחרונים כדרך של ר' אלחנן שהחסרון הוא רק בקניין, מלשון ר"ת כפי שהביאווה התוס' במקו"א (ב"מ מ"ג ע"ב) וז"ל: "ותירץ ר"ת... ור' יהודה דסבר הכא דשינוי קונה היינו משום דמתכוין לקנות בשינוי, אבל צבעו שחור אין מתכוין לקנותו בכך".

אמנם, האמרי משה (ל"ב מ"ד) ביאר את שיטת ר"ת, שבגלל שלא נתכוון לקנות, לכן מה שעשה האומן אינו מוגדר כמעשה גזילה כלל, והיות שאינו מעשה גזילה לכן שינוי לא קונה, כי רק כשיש מעשה גזל שייך בשינוי יקנה, וז"ל: "ומ"ש התוס' בב"ק (דף צ"ה ו"ב מ"ג) דבצבע ל"ק משום דאין מתכוין לקנות, היינו דלא נעשה גזלן כלל, אבל כשיש קנין גזלה קונה בשינוי אף שאינו רוצה לקנות".

טענת טול עציץ באומן ששינה

מקור הדין ברמב"ם וראב"ד

כתב הרמב"ם (שכירות פ"י ה"ד) וז"ל: "אמר בעל הכלי איני רוצה בתקנה זו, אלא יתן לי דמי הצמר או דמי העצים, אין שומעין לו", והשיג עליו הראב"ד: "א"א אין לזה טעם", ומתחילה התקשה המ"מ (שם) להבין מדוע סבר הראב"ד שאין לדברי הרמב"ם טעם, ולכן נדחק לומר שאין כוונת הראב"ד לחלוק על הרמב"ם, אלא טוען שהדין פשוט ולא היה לרמב"ם לכתוב. אכן אח"כ ראה שרש"י כתב שבעה"ב יכול לתת הכלי לאומן ולדרוש את דמי הכלי כפי שהיו שווים מתחילה, והיינו שחלק להדיא על הרמב"ם. והמ"מ נשאר בצ"ע, אבל אינו מבואר בדבריו באיזו נקודה נשאר בצ"ע. ויתכן שהמ"מ חזר בו ממש"כ שלא נחלקו הראב"ד והרמב"ם, ואחר שראה דברי רש"י קיבל שהראב"ד סובר כרש"י וחולק על הרמב"ם. ועכ"פ רוב המפרשים שנביא להלן הבינו שהראב"ד התכוון לחלוק על הרמב"ם וסובר כמו שהביא המ"מ בשם רש"י. [יש לציין שבמקורות וצינים שברמב"ם מהדורת פרנקל, כתבו שמתחילה כתב הרמב"ם ששומעים לו לבעל הצמר, ואח"כ מחק וכתב שאין שומעים לו, והיינו שגם הרמב"ם הייתה לו ה"א כדעת הראב"ד].

ובדברי הרמב"ם לא נתבאר דיו מדוע היינו חושבים שבעה"ב יכול לטעון כך, וגם לא התבאר מדוע באמת אינו יכול לטעון כך. והרמב"ם פירש יותר בפייה"מ (ב"ק פ"ט מ"ד) וז"ל: "ואין כל זה רק אם רצה בכך בעל הבגד, אלא אפילו אמר לו בעל הבגד כיון שעברת על דברי שלם לי מה שהיה שוה הבגד שלי מתחלה וקח הבגד לעצמך, אינו רשאי, לפי שזה שאמרנו אם השבח יתר על ההוצאה ואם ההוצאה יתירה על השבח היא תקנה לשינה יחד", ומדברי הרמב"ם נלמדים שני דברים. א', שלדעת הרמב"ם אין המשנה שהאומן נידון כיוצא בזה לברשות ומקבל רק הוצאות הוא משום תקנת חז"ל [ואינו מעיקר הדין], ובנקודה הזאת הוא מסכים לרש"י ולראב"ד. ב', הנקודה שבה חולק הרמב"ם על רש"י והראב"ד, שהם סוברים שתקנת חז"ל הייתה רק לטובת בעה"ב, והרמב"ם סובר שהוא עבור שינה, ולכן אין סמכות לבעה"ב לוותר על התקנה כשהיא לחובת האומן.

יש לברר בדעת הרמב"ם את שני הדברים, מדוע היו צריכים לתקנה שיהיה לאומן דין יורד שלא ברשות, ומהי התקנה לטובת האומן, ולהלן נראה ששני הדברים תולים הא בהא.

ביאור שיטת הרמב"ם

ומצאנו במפרשים שני מהלכים חלוקים בדעת הרמב"ם. ובעצם שני המהלכים מבוארים בהדיא בראשונים אחרים, אלא שנחלקו האחרונים בביאור שיטת הרמב"ם שהשו"ע נקט כמותו, כפי איהו מלך הוא סובר.

דעת המהרש"ל (שלהלן) וסיעתו, שמעיקר הדין היה הכלי צריך להיות שייך לאומן, כיון שהוא נידון כגזלן שקונה בשינוי, וא"כ היה צריך להחזיר את דמי הכלי כגזלן ולא לקבל לא שכר ואף לא הוצאות, אלא רק את הכלי גופו. אלא כדי שלא יצא בעה"ב נפסד ויצטרך לקנות כלי חדש רק בגלל פשיעתו של האומן, תיקנו חז"ל שמפקיעים מהאומן דין גזלן שקונה בשינוי, ויקבל כדין ידו על התחונה, וזה מש"כ הרמב"ם שעשו תקנה לטובת בעה"ב. והתקנה לטובת האומן היא כמש"כ הרמב"ם עצמו, שלא יוכל בעה"ב לדרוש ממנו למכור את הכלי ולשלם דמים.

ושיטה זו מבוססת על רש"י ותוס' בדין זה, כי רש"י ביאר בדין ידו על התחונה (ב"ק ע"ב ד"ה ר' יהודה): "דקניס ליה להאי דשינה להיות ידו על התחונה ולא נתהני משבחא", ובמקו"א (ב"מ

חשוב לציין שלפי ב' הפירושים בשיטת ר"ת, עצם העובדה שהאומן שינה ממה שנצטווה מספיקה כדי להגדיר את המעשה שלו כמעשה גזילה, ורק שיש חסרון בכוונה, וזה חסרון או במעשה הגזילה או בקניין הגזילה, אבל הרשב"א והריטב"א שניבא להלן סוברים שלר' יהודה עצם העובדה שהאומן שינה אינו סיבה להגדיר את המעשה כמעשה גזילה.

פירוש שלישי של התוס' ברבי יהודה (ביאור ראשון בב"מ), שרבי יהודה סבר שמעיקר הדין שינוי קונה גם באומן, אלא שחז"ל תיקנו שלא יקנה משום קנס, וכנ"ל בשיטת רש"י. וז"ל התוס' (בב"מ): "דאע"ג דגזלן קונה בשינוי, הכא תקינו דלא ליקני כיון שאין מתכוין לגזול ולקנות, משום דאין לו ליהנות ממנון חבירו, שחבירו הביאו מן השוק וטרח בו כפירוש בקונט". והגדולי שמואל ר"ל שרק לעניין קניין הפקיעו דינו כתוצאה מהתקנה, אבל לא הפקיעו ממנו דין גזלן לגמרי, וז"ל: "ולטעם זה יש לומר דלחובתו לדין השבה ואונסין חל דין גזלן על הצבע".

ולשיטת המהרש"ל וסיעתו הרמב"ם סבר כשיטה השלישית של תוס' וכנ"ל, שהאומן קונה בשינוי ומחמת התקנה הפקיעו ממנו קניינו, ולשיטת הש"ך וסיעתו הרמב"ם סבר כשיטת ר"ת, שאומן אינו קונה בשינוי מעיקר הדין. יש להעיר שאין לש"ך הוכחה שהרמב"ם הבין כמו ר"ת, כמו"כ, דבריו נסתרים ממה שכ' הרמב"ם בפיה"מ שאומן אינו קונה בגלל תקנה, כי לפי הש"ך הוא מעיקר הדין.

והנה הרבה ראשונים כתבו כשיטת ר"ת בנקודה הזאת שמה שאומן שינה נחשב כיווד שלא ברשות ולא כנגב הוא מעיקר הדין ולא מחמת תקנה, וז"ל הרשב"א (ב"ק צ"ה ע"א ד"ה אלא ש"מ): "וטעמא דרבי יהודה, אע"ג דס"ל דשני קונה, משום דקסבר דמשנה מדעת בעה"ב אינו נקרא גזלן שאין הצובע מתכוין לגזול, וכשונה מצבע לצבע הו"ל באותו צבע כיווד שלא ברשות וידו על התחנותה", וז"ל הריטב"א (ע"ז ו' ע"ב): "ורבי יהודה לא חשיב ליה גזלן, והוה ליה כעושה שלא בקציצה וכיווד לתון שדה חברו ונטעה שלא ברשות בשדה שאינו עושי לטע, דאפי' שינה הצבע למעלותו דעלמא, האי גברא לא ניהא ליה בההיא צבעא, הילכך שמין לו וידו על התחנותה". ועיין באור שמח (שכירות פ"ה ד"ה אך לפי) שסברת הריטב"א היא גם טעם הרשב"א, (וראה קצוה"ח ונתי"מ ריש סי' ש"ט). [ועיין בהמשך הריטב"א שם שמשמע מלשונו שלמד כרש"י, אכן עיין להלן בביאור אחר בריטב"א שלא דיבר אלא לעניין טענת טול'].

אכן הרמב"ם, לפי הש"ך וסיעתו, הבין שמעיקר הדין היה דינו של האומן שיקבל יותר מהוצאות בלבד, כי כתב הש"ך וז"ל: "הא דאם השבח יתר על ההוצאה כו', תקנו רבנן לתועלתו של הבעה"ב, דכיון שהצמר הוא של בעל הבית והאומן רוצה להוציא ממנו, תקנו שידו על התחנותה, והבע"ה משלם לו הפחות שביניהם, הואיל ושינה". ולכא"פ הטעם הוא שהיה סוכ"ס הייתה קציצה ביניהם, אכן חז"ל עשו תקנה לטובת בעה"ב שלא יהיה חייב לשלם אלא רק הוצאות כדין יורד שלא ברשות. (ואין כוונתנו שלולא התקנה היה דינו כפועל ממש, שהרי בטלה קציצה כנ"ל, אלא שלולא התקנה היה דינו יותר מיורד באינה עש"ל שמקבל רק הוצאה, והיה מקבל גם חלק מהשבח, כיון שסוכ"ס הייתה קציצה, ובגלל התקנה אינו מקבל אלא רק הוצאות).

ובדומה מאוד לה מפורש במיוחס לריטב"א (ב"מ הוספות אחרי פרק א' וק"ה וק"ה לן) שסובר כך, שכתב שרבי יהודה סובר שהאומן אינו קונה בשינוי כיון "שאינו כוונתו לגזול", ומן הדין היה צריך לקבל שבח יתר על היציאה. (ומשמע שדינו כשדה העש"ל, ולכן מגיע לו שבח, ולא מטעם הקציצה). אלא שחז"ל קנסו אותו שיקבל רק הוצאות כדין יורד שלא ברשות לשדה שאינה עש"ל, והוסיף שאת היציאה עכ"פ חייב לשלם לאומן, כי לא קנסו את האומן להפסיד הוצאות, והיינו ממש כדין הרמב"ם לפי ביאורו של הש"ך.

ביאור המהרש"ל וסיעתו במחלו' הרמב"ם והראב"ד

המהרש"ל (ב"ק פ"ט סי' כ"ז) ביאר בדעת הרמב"ם כנ"ל, שמעיקר הדין היה האומן קונה את הכלי כיון ששינוי קונה, ורק מחמת התקנה משלם לאומן כדין יורד על התחנותה, ובזה הוסיף הרמב"ם, שלא נאמר שכיון שהתקנה היא לטובת בעה"ב, לכן אם אינו חפץ בתקנה יחזור הדין לעיקרו ויכול לדרוש דמי צמרו, אלא התקנה היא לטובת שניהם והופקע קניינו של האומן בצמרו. והתקשה המהרש"ל באיזה אופן בדיוק נחלקו הרמב"ם והראב"ד, כי המהרש"ל הבין שבוודאי מדבר הרמב"ם באופן שערך חומר הגלם ירד משווי המוקרי בגלל שינוי האומן, כי אלו"כ בוודאי יסכים בעה"ב לקבל את הכלי ולמוכרו ולהרוויח, אלא בהכרח שהכלי ירד מערך המוקרי בגלל פשיעת האומן, ולכן רוצה בעה"ב לוותר על התקנה ויחזיר לו האומן את דמי הכלי, ובזה סבר הרמב"ם שכיון שהתקנה היא גם לטובת האומן, לכן אין זכות לבעה"ב לבטל את התקנה, והאומן אינו חייב לקבל את הכלי ולשלם דמיו, אלא בעל הכלי סופג את ההפסד. ותמה המהרש"ל מאוד, כי איך תקנו כזאת להפסיד את בעה"ב, ונמצא שחוטא נשכר. ולכן פסק כהראב"ד שחולק על הרמב"ם, והוא כנ"ל, שבעה"ב יכול לוותר על התקנה שעשו לטובתו, ובע"כ יצטרך האומן לשלם לבעה"ב את דמי הכלי ויקבל את הכלי.

גם הגר"א (ס"ק"ס) וכ"כ בס' שני"ד ובגמ' ב"ק צ"ה ע"ב) ביאר בדומה למהרש"ל בנקודה זו (אבל חלק עליו בהבנת המחלו'). שר' יהודה סובר שמעיקר הדין היה האומן קונה בשינוי, ורק שחז"ל תקנו שלא יקנה האומן כיון שרצו שדינו של האומן יהיה 'כל המשנה ידו על התחנותה', וז"ל: "אלו ר' יהודה אע"ג דס"ל שינוי קונה, נוטל בעל הצמר בשבח, משום דס"ל כל המשנה כו'... ואע"ג דשם ק"ב ב' אמרינן דלר"י שינוי אינו קונה, היינו משום תקנה כל המשנה, ור"ל שינוי ככה"ג אינו קונה, דלגמרי התקינו כל המשנה", ובזה נחלקו הרמב"ם והראב"ד, שלהרמב"ם בעה"ב אינו יכול לוותר על התקנה, ולראב"ד יכול לוותר, והגר"א הסכים לדינא עם הרמב"ם.

גם הערוה"ש (ש"ו ס"ח) למד שמעיקר הדין האומן היה צריך לקנות בשינוי לפי הרמב"ם, ורק שבסיבת התקנה הוא כותב שהוא משום שלא רצו חז"ל שמישהו יסבול הרבה (ד'שמא קשה על האומן ליתן הדמיים), והוכיח כך מדברי הרמב"ם בפיה"מ.

יש לציין שלפי דעת הגר"א נראה, שכיון שכל דין 'כל המשנה ידו על התחנותה' נאמר דווקא כשיש שבח, אבל אם ערך החפץ ירד בזה לא שייך הדין של ידו על התחנותה, לכן היות שרבי יהודה מסכים מעיקר הדין לר"מ ששינוי קונה, אם ירד ערך החפץ יכול בעל החפץ לומר לאומן שיקח את החפץ וישלם דמיו, ויסיים בזה לדינא למהרש"ל ולש"ך אבל לא מטעמם, אבל לפי

העה"ש יתכן שלא יהיה כן, כי טען שתקנת חז"ל שבעה"ב לא יכול לומר טול הוא כדי שהאומן לא יורע כוחו כ"כ, כי אולי אין לו כסף לשלם, וא"כ יתכן מאוד שגם ככה"ג בעל הצמר לא יכול לומר טול.

ביאור הש"ך

הש"ך (סק"ז) אמנם הסכים עם המהרש"ל שבמקרה שירד ערך החפץ משווי המוקרי בגלל שינוי האומן, שהאומן חייב לשלם לבעה"ב את נזקו, אבל חלק על המהרש"ל בהבנתו בדברי הרמב"ם, כי הוכיח שהרמב"ם מדבר במקרה שהצמר שווה עכשיו יותר משווי המוקרי, והוא יישב את טענת המהרש"ל שוודאי בעל הצמר לא יאמר טול את הצמר ככה"ג שהרי ע"ז יפסיד גם את השבח, שבכ"ז בעה"ב עלול לטעון שאינו מעוניין לטרוח למכור את החפץ, והוא מעדיף לדרוש את דמי הכלי מהאומן ולוותר על השבח.

ובמחלוקת הרמב"ם והראב"ד ביאר הש"ך, שלדעת הרמב"ם סובר רבי יהודה שהאומן אינו קונה את הצמר בשינוי גם מעיקר הדין, וכשיטת ר"ת הנ"ל, ולכן אין לבעה"ב זכות לחייב את האומן לקחת את הצמר ולשלם עליו, וז"ל: "אבל שיוציא הבעה"ב מעות מן האומן אין לזה טעם כלל שהרי הצמר היא של בעה"ב דשינוי אינו קונה, ואיך יעלה על הדעת שהאומן יתחייב ליתן לו מעות בעד הצמר", וכיון שזה שהאומן אינו קונה את הכלי אינו בגלל תקנה אלא מעיקר הדין, א"כ אין מקום לסברת המהרש"ל שבעה"ב יכול לטעון שאינו חפץ בתקנה.

יש לציין שהש"ך לא הביא את הרמב"ם בפיה"מ, ודבריו לכא' אינם מתאימים עם מש"כ הרמב"ם שם, כי הרמב"ם כתב הסיבה המונעת מבעה"ב לדרוש את דמי הכלי היא תקנת חז"ל, ולפי הש"ך כ"ה מעיקר הדין.

ביאור הקצוה"ח במחלוקת הרמב"ם והראב"ד

והנה הקצוה"ח (שם) נקט בפשיטות כהש"ך, שמעיקר הדין אומן אינו קונה בשינוי, וכדעת ר"ת, ולא רצה ללמוד בדעת הראב"ד כמו הש"ך שהראב"ד סבר ששינוי קונה, ולכן היה לו קשה מדוע סבר הראב"ד שבעה"ב יכול לדרוש מהאומן לקחת את הכלי ולשלם דמיו? וכן היה קשה לו על הרמב"ם כנ"ל, כי משמע ברמב"ם (בפיה"מ ש) שלולא שהתקנה הייתה לטובת האומן היה הרמב"ם מסכים לראב"ד, והתקשה הקצו' מהיכא תיתי שיוכל בעה"ב לדרוש דמיו?

ולכן ביאר הקצו', שהנידון כאן הוא לא שבעה"ב אינו רוצה לטרוח במכירת הכלי וכדו', אלא שבעה"ב אינו רוצה לשלם כלל לאומן, ולכן רוצה לסרב לזכות בשבח לגמרי, וכמו כל בעה"ב שיכול לסרב לזכות בשבח שהביא היורד, והיינו שטוען "טול עציץ ובנין" והחזר את המצב לקדמותו, וזהו ע"י החזרת דמי הכלי, וממש כמו כל יורד לשדה חברו שלא ברשות בשדה שאינה עש"ל (וכמו שהבאנו לעיל מהרשב"א והריטב"א שכיון ששינה דינו כמו יורד שלא ברשות), ובזה נחלקו הרמב"ם והראב"ד, שהרמב"ם סובר שכיון שהתקנה של ידו על התחנותה היא לטובת שניהם לכן נשלל מבעה"ב הזכות להיפטר מתשלום הוצאות, והראב"ד סובר שהתקנה היא רק לטובת בעה"ב ולכן יכול לוותר על התקנה ולטעון 'טול'.

נמצא שהגישה של הקצו' שונה לגמרי מגישתם של המהרש"ל וסיעתו, וגם של הש"ך, כי כל ה"ל הבינו שמה שמנייין את הבעה"ב הוא לתת לאומן את החפץ, שיהיה מוטל עליו להתעסק עם החפץ, והיינו שבעצם בעה"ב מוכן לשלם לאומן את הוצאותיו, אלא שאינו מוכן להתעסק עם הכלי, אבל לפי הקצו' דרישת הבעה"ב היא רק שאינו רוצה לשלם עבור ההשבחה אפילו לא הוצאות, ומה שבעה"ב אומר לאומן שיקח את הכלי ויחזיר לו דמיו, זה רק להציל את האומן מהפסד, כי אם בעה"ב יישאר עם הכלי לא יקבל האומן כלום, ולכן הוא מציע לאומן לקחת את החפץ וכך לא יפסד, אבל לאמיתו של דבר מה שמעניין את בעה"ב הוא רק להישאר עם הקרן ולא לשלם כלום לאומן.

השגות הנתי"מ על הקצוה"ח

הנתי"מ (סק"ז) לא הסכים עם הדרך של הקצו' שהראב"ד בא מכוח טענת טול, כיון שבלתי אפשרי ליטול את השבח עצמו (שהרי א"א להוריד צבע מצמר), ולשיטתו אין טענת טול ככה"ג, ובעלונים הקודמים הארכנו בשיטתו בזה.

ויש להעיר על קושיית הנתי"מ שלוש הערות. א', נראה שכל טענת הנתי"מ היא רק במקרה שא"א להוריד את ההשבחה, וא"כ הוא יסכים לקצו' במקרה (שהוא די שכיח) שניתן להוריד את ההשבחה. ב', רוב הפוסקים אינם מסכימים לעצם דינו של הנתי"מ שהיכן שא"א להוריד את השבח אין לבעה"ב את הזכות לטעון טול (וכמו שכתבנו לעיל שם). ג', טענו הטבעת החושן, הביאורים והערות והמלוואי חושן, שהנתי"מ לא הבין את הקצו', וכל טענותיו עליו אינם ממין העניין, כי הקצו' אינו אומר שבעה"ב יכול לדרוש מהאומן שיקח את השבח וישאיר את הכלי לבעה"ב, שאז יש לנתי"מ טענה שזה בלתי אפשרי, אלא הקצו' אומר כנ"ל, שבעה"ב מציע לאומן אפשרות להציל עצמו מהפסד ע"י שיקח את כל הכלי וימכרו, וממילא לא יפסיד את מה שטרח והשקיע, וכמש"כ הראב"ד.

ולהלן נביא שבירטב"א מפורש שלא כהקצוה"ח, כי כתב שיש טענת טול [למרות שהשבח של בעה"ב ודלא כהראב"ד].

ביאור האבן האזל

האבן האזל (שכירות פ"ה ה"ד) כתב בדעת הראב"ד שלא סבר (כמו שכתב הש"ך בדעתו) שהאומן קונה בשינוי, וכתב לבאר את הראב"ד בדומה לקצו', וז"ל: "כיון לומר לו טול צבעך וישאר צמר שלי כמו שהיה, וכיון שזה (לגרד את הצבע) ודאי לא יחפוץ הצבע, הרי כבר יתרצה לשלם לו בעד צמרו, וזהו שכתב [הראב"ד] אין לזה טעם, דודאי יכול לומר כן שישלם לו בעד צמרו, ואם לא ירצה הצבע לשלם לא יתן לו בעל הצמר כלום, שיאמר לו טול צבעך".

אלא שבשונה מהקצו' שהסביר שלדעת הרמב"ם התקנה שוללת מבעה"ב את הזכות לטעון טול, האבא"ז הסביר שהרמב"ם בא לדון מצד עצם טענת טול, כי בשאר יורד שלא ברשות יש לבעה"ב "טענה באמת שרוצה באמת שיטול", אבל כאן אינו כך, כי הוא טוען שבמקרה של הצמר, הבעה"ב בעצמו מפסיד מזה שיטען טול, שהרי אחרי שיריד את הצבע לא יהיה הצמר

טוב אלא יישאר כמו צמר לבן או צמר לא צבוע, והיות שהצמר במצב שהוא צבוע - הגם שאינו צבוע כפי רצונו - אבל בכ"ז הוא יותר טוב עם הצבע, לכן אין לו טענת טול. הוא לא מסביר למה בעה"ב אינו יכול להתעקש שבכ"ז הוא רוצה שהאומן יטול, אבל נראה מדבריו שזה מטעם שמשערים שאינו אלא מבקש תואנה, ומשמע מדבריו שכך יהיה הדין בכל משיב שבעה"ב טוען טול, וכך הוא מן הסברא, שאם טענת "טול" מובילה להפסד גם של המשבח וגם של בעה"ב אין לבעה"ב זכות לומר טול, כי אין לו זכות להרע סתם בבחינת "תמות נפשי עם פלישתים". לפי דבריו בהרבה מקרים לא יחלוק הרמב"ם על הר"ב כלל, כי אם אפשר להחזיר את המצב לקדמותו ע"י שיטול את השבח גם הרמב"ם יסכים שיכול לומר טול.

ביאור הנתיחה"מ

גם הנתיחה"מ (ש"ו סק"ז) הבין כדעת הש"ך ששינוי אינו קונה כלל גם לולא התקנה, וגם הוא תמה על הר"ב מדוע סבר שיכול לדרוש מהאומן את דמי הכלי, ולכן יצא לבאר את הר"ב בדרך חדשה, כי לפי המהרש"ל וסיעתו ולפי הש"ך, טענת בעה"ב היא שהאומן יתעסק במכירת הכלי, ולפי הקצו' והאבה"א טענת בעה"ב היא שאינו רוצה לשלם הוצאות, ולפי הנתי' טענת בעה"ב היא בצורת התשלום לאומן, והיינו שבעה"ב אינו מחייב את האומן לקנות ממנו את הכלי, אלא שאומר לו שהוא מסרב לקנות ממנו את השבח, ולכן יהיו שותפים בכלי - הבעה"ב מצד החומר גלם והאומן מצד השבח, וכשותף יש זכות לבעה"ב לומר 'גוד או איגוד'. וז"ל: "שהבעה"ב יכול לומר לו, למה אתן לך השבח בדמים, אהיה שותף עמך ויהיה לך חלק בהצמר כפי שיעור שבחך, וא"כ יכול לטעון גוד או איגוד, ומהיכא תיתי אקנה ממך שאתן לך חלקך במעות, תן לי דמי צמרי וקנה ממני חלקי בצמר ותן לי מעות".

הנתי' ממשיך שאם בעה"ב טוען באופן זה, נראה שגם הרמב"ם מסכים לראב"ד. נמצא שיטת הנתי' היא, שבשבח שיש אפשרות להורידו מחומר הגלם, יכול בעה"ב לומר לאומן 'טול', ולפי דרכו לא מצאנו שיחלוק בזה הרמב"ם על הר"ב (ד), וכשבלתי אפשרי להוריד את השבח מחומר הגלם, יטען בעה"ב גוד או איגוד. יש לציין שהביאורים והערות מבאר, שמה שהקצו' חולק עם הנתי' הוא, שבעה"ב אינו צריך לתת את האפשרויות של גוד או איגוד, אלא מספיק שיתן לו את האפשרויות או לקנות או להשאיר את הכלי אצל בעה"ב ולא ישלם כלום.

הטבעת החושן העיר על הנתי', שהיות שאנו פוסקים שאין אומן קונה בשבח כלי, אין לאומן משהו מסוים בתוך הכלי, וא"כ אין לבעה"ב דרך לטעון לאומן גוד או איגוד שהרי אינם שותפים. אמנם יש להעיר שהקושיא מבוססת על מה שהבין הנתי' שהסיבה שבעה"ב יכול לתת לאומן חלק בחפץ היא בגלל שהאומן קונה בשבח כלי, אבל יתכן שהסיבה היא כמו החזו"א שנביא בקטע הבא ואז אין מקום לקושייתו.

ביאור החזו"א

גם החזו"א (ב"ק סי' כ"ב סק"ו ד"ה ואמנם) הלך ביסוד הש"ך שהאומן אינו קונה את החפץ המושבח גם לולא התקנה, והוא סובר שגם הר"ב סובר כן, וביאר בדומה לנתי' שטענת בעה"ב לפי הר"ב היא בצורת התשלום לאומן, אבל טענתו היא לא שהאומן הוא שותף בשבח כדרך הנתי', אלא שטענת בעה"ב היא שרוצה לשלם לאומן את מה שמגיע לו ע"י שיתן לו את הצמר המושבח ואומר לו להשתלם מתוך דמי הצמר, והיינו שהחזו"א אומר שני דינים, א' שיכול בעה"ב לשלם לאומן עם הצמר שתיקן, והטעם פשוט, כי מבואר בגמ' (ב"מ ק"ח ע"א) שכעיקרון אפשר לשלם למי שעבד בשבילו עם מה שעשה, כלשון הגמ' "טול מה שעשית בשכרך", ורק אם הוא שכיר לא יכול המעסיק לומר כן, כי חז"ל קבעו שהמעסיק מחויב לשלם לפועל בדמים, ולכן כאן המשביח לא עבד שכיר, אפשר לבעל הצמר לומר לו שרוצה לשלם לו ע"י "טול מה שעשית בשכרך", ובזה יסתלק בעל הצמר מהאומן. ב', שגם אם הצמר המושבח שווה יותר מהחוב שבעה"ב חייב לאומן, יכול בעה"ב לומר לאומן שהאומן ימכור את הכל ויחזיר לו את העודף על מה שמגיע לו והיינו דמי הוצאות, אם א"א לתת לאומן חלק מהחפץ המושבח (עיי"ש שהאריך בזה). וכתב החזו"א שוודאי הרמב"ם מסכים לראב"ד שיש לבעה"ב הטענות האלו, והרמב"ם רק פסק שבעה"ב אינו יכול לטעון שהצמר שייך לאומן בגלל ששינוי קונה, ובזה הר"ב מסכים, ומה שכתב הר"ב ד"ד שדברי הרמב"ם אין בהם טעם, הוא מכיון שהבין שהרמב"ם חולק שאין לבעה"ב זכות לטעון כנ"ל, אבל באמת גם הרמב"ם מסכים ולא חלק בזה.

החזו"א הוסיף, שכיון שהקצות הבין שרצון בעה"ב הוא רק לא לשלם הוצאות, והקצו' כתב בדעת הרמב"ם שאין לו את הזכות לטעון 'טול' והוא חייב לשלם את ההוצאות בכסף, שמזה נראה שחלק על יסוד החזו"א שניתן לשלם בחפץ עצמו, כי הרי לפי החזו"א מגיע הבעה"ב לאותה תוצאה שהקצו' רצה להגיע אליה, שבעה"ב יקבל את הקרן ולא ישלם מכיסו כלום למשיבה, והקצו' לא העלה אפשרות כזאת וכתב שלפי הרמב"ם יצטרך בעה"ב לשלם מכיסו את ההוצאות, ולכן הבין החזו"א בקצות שסבר שהאומן יש לו דין פועל שצריך לשלם לו מעות דווקא, והחזו"א תמה על זה מאוד.

ולפי הבנת החזו"א בקצו' סבר הקצות שיש לאומן ששינה דין פועל, וזה קשה, שהרי כתבנו בעלון הקודם סעיף ד' שהרמב"ם סבר שאומן ששינה אין לו דין פועל כלל, והקצות כאן מיידי בדעת הרמב"ם. ובכ"א קשה מאוד לומר בדעת הקצות שנתן לאומן דין פועל ממש, כי למרות שהייתה קציצה ביניהם, אבל כבר הבאנו מהרשב"א והריטב"א והא"ש שכאן בטלה קציצה כיון ששינה, וכך נראה בקצו' עצמו (ריש סי' ש"ט) שבטלה קציצה ואין לו דין פועל.

ונראה שאפשר להבין את הקצות באופן שונה מאיך שהבינו החזו"א, וגם הקצו' מסכים שאין לאומן ששינה דין פועל, ומטעם אחר לא למד כחזו"א, שהרי החזו"א נאלץ להידחק מאוד ולומר שהר"ב לא הבין נכון את כוונת הרמב"ם, ובמה שהרמב"ם התכוון אליו באמת (לפי שיטת החזו"א) לא חלק בזה הר"ב.

ועוד יש להקשות על החזו"א, כי מדברי הש"ך נראה ברור שאינו סובר כמותו, כי הש"ך התייחס לטענת המהרש"ל שהקשה שאין הגיון שבעה"ב אינו רוצה בשבח אם יש שבה, כיון שאפשר למכור את החפץ ולהרוויח (ולכן הוקים המהרש"ל את המחלו' כשיער ערך חומר הגלם בגלל

השינוי), והשיב הש"ך וז"ל: "ודאי מיידי כפשוטו דאיכא שבחא, רק שהבעה"א אינו רוצה להטריח ולמכור וחפץ דמי צמרו במעות מזומנים, אין שומעין לו", ואילו לפי החזו"א בעה"ב יכול להרוויח הרבה יותר, כי יכול גם לזכות בשבח וישלם לאומן רק את ההוצאות שלו, ובנוסף יהיה האומן מחויב להתעסק במכירת החפץ המושבח, וא"כ למה טען הש"ך שהסיבה שבעה"ב מוותר על השבח היא בגלל שאינו רוצה להטריח עצמו במכירת הכלי, והרי אפשר לו גם לקבל את השבח וגם לא לטרוח מאומה, כי הטרחה מוטלת על האומן וגם צריך אפילו להחזיר לבעה"ב את דמי השבח?

סיכום השיטות

המהרש"ל, הגר"א והערוה"ש, הבינו בין בדעת הרמב"ם ובין בדעת הר"ב ד"ד כשיטת רש"י, שמעיקר הדין הצמר שייך לאומן, כיון ששינה ושינוי קונה, אלא שחז"ל עשו תקנה שיהיה לאומן דין של יורד שלא ברשות, ונחלקו הרמב"ם והר"ב ד"ד אם התקנה היא לטובת בעה"ב (וכמו שמשמע מרש"י) ואז הוא יכול לומר שהוא מוותר על התקנה ורוצה שהאומן יקנה את הצמר, וזו דעת הר"ב ד"ד, או שהתקנה היא לטובת שניהם ולכן אין בעה"ב יכול לומר כך, וכמו שכתב הרמב"ם.

ויש חילוק בין המהרש"ל לשאר הפוסקים הנ"ל, כי לפי המהרש"ל המחלו' היא באופן שבגלל השינוי נפחת שווי הצמר מערכו המקורי כחומר גלם, וגם בזה סבר הרמב"ם שבעה"ב נשאר עם הצמר והאומן פטור מלשלם לו, וכתב המהרש"ל שהעיקר בזה כהר"ב ד"ד, אכן לדעת שאר הפוסקים הנ"ל אין הרמב"ם מדבר בזה, אלא כשערך הצמר עלה, ובעה"ב אינו רוצה להתעסק בזה ולכן טוען כנ"ל, ורק בזה סבר הרמב"ם שאין שומעים לבעה"ב. וכתב הגר"א שהעיקר כהרמב"ם, וכתבנו שלשיטה זו התקנה לא הייתה אלא שיהיה לאומן דין ידו על התחנתה, אבל כשהזיק ואין כלל הדין הנ"ל מודה הרמב"ם שהאומן חייב לשלם את הנזק.

הש"ך גם הוא העמיד את המחלוקת כשעלה ערך הצמר, וכתב שאם ירד ערך הצמר בגלל השינוי לכל הדעות חייב האומן לשלם את הנזק, והש"ך ביאר את המחלו', שהרמב"ם סבר שהאומן לא קנה את הצמר בשינוי, וכדעת ר"ת שאינו קונה כיון שלא התכוון לקנות, ולכן אין זכות לבעה"ב לדרוש מהאומן לקחת את הצמר ולשלם דמיו, והר"ב ד"ד סבר כמו רש"י שהאומן קנה בשינוי.

הקצוה"ח, הנתיחה"מ, החזו"א והאבה"א, כולם הלכו בשיטת הש"ך שהאומן לא קנה בשינוי וכדעת ר"ת, אבל הם לא הסבירו את הר"ב ד"ד כמו הש"ך שסבר כשיטת רש"י ששינוי קונה, אלא ביארוהו בדרכים אחרות, כל אחד מהנ"ל כפי שיטתו.

לפי הקצו' סבר הר"ב ד"ד שיש לבעה"ב טענת טול, והרמב"ם חלק שהתקנה מפיקה את טענת טול. בדומה לו למד האבה"א, אלא שהסביר את הרמב"ם שאין לבעה"ב טענת טול כיון שתואנה הוא מבקש, ולפי"ז במקום שטענתו הגיונית גם הרמב"ם מודה ששומעים לו. לפי הנתי' אין טענת טול בצמר כיון שא"א להוריד את הצבע מהצמר (ולכן במקרים שאפשר להוריד את מעשי האומן תהיה טענת טול, לכאן גם לפי הרמב"ם), וטעם הר"ב ד"ד הוא מכיון ששיניהם שותפים בצמר, ובעה"ב טוען גוד או איגוד, וכתב שהרמב"ם מסכים בזה. לפי החזו"א טענת בעה"ב היא שהוא ישלם את חובו לאומן באמצעות הצמר עצמו, והאומן יחזיר לו את העודף יותר על הוצאותיו, ולדעתו הרמב"ם והר"ב ד"ד שניהם מסכימים בזה, והרמב"ם רק שלל את שיטת רש"י, והר"ב ד"ד הבין שהרמב"ם חלק על הדין הנ"ל ולכן הקשה עליו. ולפי הקצו' והאבה"א, הנתי' והחזו"א, אם האומן יוותר על הוצאותיו לא יוכל בעה"ב לדרוש ממנו כלום, משא"כ למהרש"ל וסיעתו וכן לפי הש"ך, לדעת הר"ב ד"ד יהיה האומן חייב לטפל בצמר ולשלם לבעה"ב את דמי הקרן של חומר הגלם, גם אם הוא מוותר על ההוצאות.

ויש לשים לב, שבין לפי המהרש"ל וסיעתו, ובין לפי הקצו' והאבה"א, יוצא שמעיקר הדין היה בעה"ב יכול לומר לאומן שיקח את הצמר וישלם לו דמי הקרן, ורק בגלל התקנה אין לו זכות לטעון כך (לפי הרמב"ם), אכן יש ביניהם הבדל גדול בטעם שמעיקר הדין היה יכול לטעון כך, כי לפי המהרש"ל וסיעתו הטעם הוא כי שינוי קונה והצמר שייך לאומן, ולפי הקצו' והאבה"א הטעם הוא בגלל טענת טול. אבל עכ"פ יש נפק"מ גדולה בין השיטות. [לבד הנפק"מ הנ"ל כשהאומן מוותר על ההוצאות לפי הר"ב ד"ד], כי לפי המהרש"ל וסיעתו יתכן שגם לאחר התקנה עדיין יכול בעה"ב לטעון טול, כי רק לפי הקצו' התקנה מפיקה זכות טענה זו.

העולה לדינא

באופן ששווי החפץ אחר עבודת האומן שווה פחות מערכו המקורי בגלל השינוי:

באופן זה נראה שאפשר לומר ב' דינים: הראשון, שלפי כמעט כל הפוסקים בעה"ב יכול להגיד לאומן שיקח את החפץ לעצמו. השני, שהאומן חייב לשלם את התמורה במעות ולא בסובין. ונבאר.

הדין הראשון. לפי המהרש"ל נחלקו בזה הרמב"ם והר"ב ד"ד, ולפי הרמב"ם האומן יכול להחזיר את החפץ לבעה"ב ולשלם את ההבדל, ולפי הר"ב ד"ד אם בעל הצמר רוצה הוא יכול לתת את הצמר לאומן והאומן צריך לשלם עבורו, וכתב מהרש"ל שהעיקר כהר"ב ד"ד כי האומן קנהו בשינוי. והש"ך הסכים לדינא עם מהרש"ל, וכתב שהוא פשוט בגלל ש"פחתו בידים", ולכן כתב שהרמב"ם לא נחלק בזה כלל. וכן הוכחנו לפי הגר"א, כי כתב שמעיקר הדין שינוי קונה גם לר' יהודה, וא"כ רק אם שינה ולא קלקל שעשו תקנה שידו על התחנתה אז לא אומרים שינוי קונה, אבל כשקלקל שאין דין ידו על התחנתה נשאר בשינוי קונה.

והחזו"א נראה שגם הוא סובר שבמקרה הזה יכול בעל הצמר לומר לאומן לקחת את הצמר, כי כתב (ב"ק סי' כ"ב סק"ו ד"ה שו"ע) שגם באומן אם הזיק, היות שהוא הגביה ואח"כ הזיק הוא נחשב גזלן, (לכאן הוא חידוש, כי אינו כמו מרים ע"מ הזיק בעלמא כמו בש"ך (שצ"א סק"א) ומה שהביא הש"ך (שפ"ו סק"ג) בשם המהרש"ל, כי שם נטל בלא רשות, משא"כ האומן בנידונו הרים ברשות, וקשה להגדיר את מעשה ההרמה כגזל), ולפי דברי החזו"א פשוט שבעל הצמר יכול לומר לו לקחת את הצמר לכו"ע כי קנאו בשינוי.

ולכל אלו ההולכים בדרך של הש"ך, כמו הקצות והנתי', לא התייחסו הרמב"ם והר"ב ד"ד למקרה «המשך בעמ' 7»

חיוב ראובן מדין נהנה

עוד יש לחייב את ראובן לשלם לבעל היין מדין 'נהנה', וכדין כל קונה מקח בטעות שחייב לשלם על השתמשותו טרם שהתבררה הטעות מדין נהנה, וכפי שהארכנו בספר משפטי יושר ח"א הלכות מקח טעות פ"ט ביאורי המשפט אות מ"ב. וחז"ב זה הוא ככל נהנה, כי זה נהנה וזה חסר חייב.

וגם מדין חיוב נהנה אין ראובן חייב לשלם ככל שוויו של היין, אלא כפי שיעור הנאות, ונראה שבסוף יוצא גובה התשלום כמו שיעור התשלום מדין מזיק הנ"ל, וכלהלך.

הדבר דומה למבואר בגמ' (ב"ק כ' ע"א), בבהמה שאכלה אוכל של אדם אחר ברה"ר, שאע"פ שאין בעליה חייב מדין מזיק של שן, מ"מ חייב לשלם הנאת בהמתו, ומשערים כמה היה מוציא להאכיל לבהמתו מאכל זול הראוי לה (ועי' שו"ע שצ"ס ס"ח), וה"ה בנידון, שאין לחייבו בשוויו המלא של היין, אלא כשיעור הנאות מהיין.

וכן נתבאר בגמ' בנידון אחר (כתובות ל"ד ע"ב), ביתומים שהניח להם אביהם פרה שאולה, וטעו לחשוב שהיא של אביהם, ושחטוה ואכלוה - כשהיו בטוחים שלא יצטרכו לשלם עליה, שהדין הוא שכיון שאכלוה בטעות הגיונית, לכן אינם משלמים כל דמי הפרה, אבל צריכים לשלם דמי בשר בזול, שכן משערים שווי הנאות.

וכן נתבאר בנידון נוסף בגמ' (ב"ב קמ"ו ע"ב), בחתן ששלח מאכלים לבית ארוסתו, ובסוף חזרה ארוסתו מהשידוך, שלמרות שבזמן שאכלו את המאכלים לא חשבו שיעצרו לשלם עליהם, בכ"ז חייבים לשלם, אבל לא תשלום מלא אלא רק דמי הנאתם, וז"ל הרשב"ם: "כשיחזרו לו אוכל ומשקה שהאכילם והשקם, ישומו בזול כדמפי לקמיה לפחות שליש מדמי... שאילו היה יודע שצריך להחזיר לא היה אוכל משלו, ומיהו בזול מיהא מחזיר".

העולה מכל זה, שהגם שבמקרה שלנו א"א לחייב את ראובן תשלום מלא עבור היין, לא מדין לווה כיון שההלוואה נעשתה בטעות, ולא מדין מזיק כיון שהזיק ברשות וכו"ל, אולם בכ"ז יש לחייבו תשלום מסוים כפי הנאות מהיין, כיון שראינו שאפילו מי שלא רצה בכלל להתחייב חייב לשלם מדין נהנה, ועכ"פ לא גרע מלוקח מקח בטעות שחייב לשלם על הנאותו טרם התבררה הטעות.

איך שמים את שווי הנאותו של ראובן

הנה יש שרצו לטעון, שכיון שנתבטל חיוב ראובן מצד הלוואה ומצד ההתחייבות, ומחייבים אותו רק מדין נהנה, א"כ יש לו לשלם רק דמי בקבוק מיץ ענבים, כיון שזו הייתה הנאותו ולא נהנה מהיין יותר מזה כלל, ואין עליו לשלם אפילו דמי יין

המשך מעמ' 5 | פסקי דינים

חלק מהחפץ לבד, אז יש לבעל החפץ הזכות לכופ את האומן להתעסק במכירת החפץ - אם הוא רוצה תשלום עבור הוצאותיו. והחז"א סובר שכל הפוסקים שהבאנו לעיל יסכימו לזה, כי לא דיברו מזה כלל, כי הם דיברו רק אם בעל הכלי יכול לומר מעיקר הדין שהאומן יקח את החפץ, אבל לא אם הוא רוצה לכופ אותו לקחת כדי לקבל התשלומים שלו. אמנם, כבר הערנו שמהש"ך מוכח שאינו סובר כחז"א.

ויש לעיין אם דרך הנתיב"מ שאפשר לחייב את האומן למכור מטעם גוד או איגוד שייכת בכה"ג, כי אולי כל טענת גז"א נאמרה דווקא אם מקבל שבת, שאז י"ל שהשבח ל"ל לאומן, אמנם אם אינו מקבל אלא ההוצאות, י"ל שגם הנתיב"מ מודה שא"א לומר גז"א כנ"ל. וכן נראה שהבין הטבעת החושן, שטען שאפשר לומר כמו הנתיב"מ רק אם נאמר שאומן קונה בשבח כלי, ושבח כלי אינו הוצאות אלא שבת. אבל הפשט שלו קשה בדעת הנתיב"מ כמו שהוא עצמו מקשה, ויותר נראה שהנהיג סובר לגמרי כמו החז"א.

ולפי הנתיב"מ והאבה"א בהרבה מקרים [שאפשר להעביר את השבח למקו"א] יוכל בעה"ב לטעון 'טול', ואז ממילא יהיה שווה לאומן לטפל בכלי ולהרוויח לכה"פ את ההוצאות שלו, וכבר כתבנו שלפי הקצ"ב בדעת הרמב"ם אין באומן טענת טול כלל.

אם למרות שערך החפץ עלה, מוותר האומן על תשלום הוצאותיו, ובעה"ב דורש שהאומן יתעסק עם החפץ וישלם לו דמי החפץ בניכוי מה שמגיע לאומן:

באופן זה לא מייבטיא שרוב הפוסקים אין לו זכות לטעון כך, כי בעה"ב אינו מוותר על השבח [ולכן גם לפי רש"י והראב"ד אינו יכול לטעון כך], אלא גם לפי החז"א והנתיב"מ אין לו זכות לטעון כך, כי כל חידושם מבוסס שבעה"ב משלם לאומן בתוך החפץ, אבל אם האומן מוותר על שכרו אין לבעה"ב שום דרך לכפות על האומן להתעסק עם החפץ.

אם שווי החפץ עלה ומגיע לאומן רק הוצאות, אבל בעל החפץ מוותר על השבח, ודורש רק שהאומן יקח את החפץ ויחזיר לו את מחיר הקרן של החפץ, והאומן דורש את הוצאותיו:

לפי הש"ך, הגר"א, הקצ"ב והערוה"ש, נחלקו בזה הרמב"ם והראב"ד, וכיון שנפסק בשו"ע כהרמב"ם שהחפץ נשאר בבעלות בעלי, לכן הדין שאין שומעים לבעה"ב, [ויש חילוק בין הפוסקים הנ"ל בטעם הדבר, לפי רובם הטעם הוא שחז"ל תיקנו שלא יקנה האומן בשינוי, ולפי הקצ"ב חז"ל תיקנו שלא תהיה לבעה"ב טענת טול]. ולענין אם יש טענת 'קיים לי כרש"י והראב"ד, לכאור' נראה שא"א לטעון כך ולעכב את תשלום הוצאות לאומן, כי השו"ע פסק כהרמב"ם וגם הרמ"א לא הביא את שיטת הראב"ד, וכן נקט הגר"א, וזו היא גם שיטת ר"ת, וכן היא שיטת הרשב"א והריטב"א ועוד ראשונים, וכשיטה זו פסקו הקצ"ב והנתיב"מ, האבה"א והחז"א [אלא שיש להם פתרונות אחרים איך לכופ את האומן, אבל בוודאי פסקו דלא כשיטת רש"י שאומן קונה בשינוי].

ובמקרה הזה שחומר הגלם הוא דבר המצוי בשוק, כמו לדוגמא בעצים או קלף פשוט, נראה שלכו"ע ואפילו לקצות יכול האומן לומר לבעה"ב שיתן לו חומר גלם אחר במקומו, כי השו"ע (שנ"ט ס"ב) מביא את הרא"ש שמותר לקחת חפץ מבעליו ולהחליפו בחפץ אחר שווה לו או משובח ממנו, ולכן האומן יכול לקחת את מה שהשביח ולתת לו חומר גלם אחר במקומו. ועי"ש בקצו' ועוד מפרשים שמיישבים את הרא"ש שהוא המקור לדברי השו"ע מטענות המהרש"ל, ובפרט במקרה דגן שגם המהרש"ל יודה, עי"ש. אמנם, בהרבה מקרים אין זה שייך במציאות, לדוגמא, אם האומן התבקש לתקן משהו בבית, וכן בד"כ במכונית של בעה"ב לא שייכת הטענה הזאת.

אם בעה"ב מוותר על השבח, וגם האומן מוותר על ההוצאות, ובעה"ב דורש מהאומן לטפל בחפץ ולתת לו את דמי הקרן:

אופן זה שייך רק כשא"א להעביר את השבח, [כי אם אפשר ליטול את השבח, מה הוויכוח ביניהם?], ובזה מצד בעלות לכל הדעות אין שומעים לבעה"ב, כי גם הנתי' וגם החזו"א המציאו פתרון רק באמצעות תשלום ההוצאות לאומן, וכיון שהוא מוותר על התשלום אין דרך לכפות עליו. אמנם, לאלו הסוברים שאפשר לטעון טול, והיינו "החזר המצב לקדמותו", יהיה אפשר לטעון כן כמו ביורד רגיל. דוגמא לדין זה: אדם שביקש מאומן לצייר לו ציור מסוים על קיר ביתו והאומן שינה, ובעה"ב טוען שאינו רוצה לשלם כלום לאומן ושיחזיר את המצב לקדמותו, אם נראה באמת שבעה"ב אינו רוצה את הציור, היות שגרידת הצבע תזיק לבעה"ב, בעה"ב יכול לטעון טול, ואם הצבע אינו מוכן לצבוע את הקירות בחזרה יצטרך להשאיר את הציור בלי לקבל כלום בתמורה.

אבל לפי הקצו' לכאו' אינו יכול לטעון כן, והגם שבכל יורד יכול בעה"ב לדרוש טול, אבל כן הדין שונה, בגלל שהאומן התבקש לעבוד וסו"ס השביח את החפץ, ולכן עשו חז"ל תקנה שלא יוכל בעה"ב לומר לו טול, וז"ל הקצו': "דאע"ג דבשאר דוכתי היה יכול לומר כיון שעברת על רצוני לא איכפת לי בשבחך ותן לי דמי כלי, לזה קאמר דהוא משום התקנה דנעשה לשניהם, מש"ה מוכרח בעל הכלי לשלם או היציאה או השבח".

ויש לציין שבאופן שבעה"ב נתן חומר גלם לאומן וביקש ממנו להכין חפץ מסוים, והאומן הכין מוצר שונה, מבואר בגמ' שיש לו אותו דין כמו אם תיקן בצורה שונה ממה שנדרש ממנו לעשות.

אכן לפי החזו"א והנתי', במקרה שא"א לתת לאומן חלק מהחפץ בשכרו, יוכל בעה"ב לכוף כן על האומן מתורת תשלום אפילו בלי לוותר על השבח, וגם הרמב"ם מסכים לזה כנ"ל, אבל כתבנו כבר שמהש"ך משמע מאוד שאינו מסכים לזה, וצ"ע אם אפשר לפסוק כן.

ומצד טענת טול, לפי הקצו' זה ממש מה שהרמב"ם שלל כנ"ל, שבכה"ג תיקנו שלא תהיה טענת טול, וכך נראה לכאו' לפי הגר"א [ושאר פוסקים שכתבו כמותו], כי כתב שמהות התקנה היא שיהיה תשלום של ידו על התחנות, וכיון שהתקנה היא לטובת האומן א"א להשתמש מהתשלום.

אמנם הש"ך אינו משמע שסובר כן, וכן לפי המהרש"ל אין רמז לדין כזה, וגם לפי האבה"א יוכל בעה"ב לטעון כן בהרבה מקרים, גם לפי הרמב"ם, והוא באופן שבעה"ב הטוען כן אינו מבקש תואנה סתם. ומסתבר שגם שלפי החזו"א והנתי' (לפי הנתי' רק כשאפשר להעביר את השבח) יש לבעה"ב טענת טול, כי לפי דרכם לא נחלקו בזה הרמב"ם והראב"ד, ודינו של האומן הוא כמו יורד רגיל, וכמש"כ הרשב"א והריטב"א, וא"כ יש גם טענת טול, ורק שלפי הנתי' והחזו"א אין הרבה היגיון לטעון כן, כיון שבזה הבעה"ב מוותר על השבח בחינם.

והנה בריטב"א (שם) מוכח שיש טענת טול באומן ששינה, כי כתב להדיא כדעת ר"ת שרבי יהודה סובר שאין שינוי קונה באומן ששינה, ודינו של האומן הוא כיוורד שלא ברשות, והוסיף: "ואם רוצה בעל הבית לתת לו שבח נותן ונוטל את שלו, שלא יהא חוטא נשכר וכדפרש"י ז"ל", [מה שציין לרש"י לכאו' כוונתו שרש"י כתב שקנסו את האומן ולכן נתנו לו דין 'כל המשנה ידו על התחנות' והיינו דין יורד שלא ברשות, והבין הריטב"א שמטעם זה יש לבעה"ב טענת טול, אבל א"א לומר שכונתו לדעת רש"י שולוא התקנה היה דין האומן שקונה בשינוי, שהרי הריטב"א לא סבר כן].

ולכאו' גם לפי הרשב"א והוא"ש הנ"ל שכתבו שמעיקר הדין דנים את האומן ששינה כדין יורד, ולא הזכירו שום תקנה, שהדין הוא שבעה"ב יכול לטעון טול, וכמו בכל יורד.

לדוגמא: אם נתן עצים לנגר להכין ארון לצורך אישי ושינה האומן מההזמנה, ובעה"ב טוען שאין דרכו כלל למכור ארונות וכו' ואין לו שום צורך לא בארון ולא בשבח, יסכימו גם הרמב"ם וגם הראב"ד ששומעים לטענת טול עציר, ואם ירצה האומן ישלם לבעה"ב עבור חומר הגלם (אם הוא מצוי בשוק, וכמש"כ ביורד רגיל), ואם לא ירצה פטור בעה"ב מלשלם כל כלום.

בית הוראה לענייני ממונות "בית גרוס"

ע"ש ברוך וברכה גרוס • שע"י כולל חו"מ 'אהל יוסף'

בבית ההוראה ניתן מענה בדיני ממונות ע"י דייני בית הדין ובית ההוראה, סיוע בעריכת צוואות וחוזים, בשפות עברית אנגלית יידיש וצרפתית

זמני בית ההוראה:

ימים א-ה: בין השעות 13:40-15:30

יום ו: בין השעות 11:15-13:00

פנים מאירות 1 ירושלים • טלפון 02-502-3637 • דוא"ל: beisdin@neto.net.il

בית הדין לבורריות בהסכמה

ניתן להזמין דיונים במסגרת בית הדין לבורריות בהסכמה

בעלות סמלית אצל ג' דיינים מומחים

לבעלי דינים הבאים שניהם מרצון. ללא ייצוג. לנידונים שאינם מורכבים. לתביעות בסכומים שאינם גבוהים.

לפרטים ולתיאום דיון: 0583206474